

TABLE OF CONTENTS

0. FOREWORD	10
1. SLOVAK GREEK CATHOLICS: DEFINING FACTORS AND HISTORICAL MILIEU	10
1.1. Periodisation of the History of the Greek Catholic Church in Slovakia	11
2. FROM THE DAWN OF CHRISTENDOM UNTIL THE UNION OF UZHGOROD (863–1646)	13
2.1. The Era of Great Moravia	13
2.1.1. SS Cyril-Constantine and Methodius in Great Moravia (863–885) and the Spiritual Heritage of their Disciples	13
2.1.2. The Cyrillo-Methodian Roots of Greek Catholics?	19
2.1.2.1. The Liturgical Question	20
2.1.2.2. The Territorial and Personal Question	20
2.2. The "Dark" Centuries	21
2.2.1. The Cyrillo-Methodian Heritage and the Byzantine Rite in the Arpadian Hungary and at the Beginning of the Vallachian-Ruthenian Colonization	21
2.3. Re-organization of the Byzantine Church before the Union of Uzhgorod (1646)	27
2.3.1. Religious Dimension of the Valachian Colonization	28
2.3.2. Liturgical Symbiosis of Rites – an Example of the So-Called Prayers of Spiš	30
2.3.3. Monasteries – the Spiritual and Administrative Centers	31
2.3.4. The Bishops of Mukachevo before the Union of Uzhgorod	33
2.3.5. The Union of Uzhgorod (1646)	37
3. FROM THE UNION OF UZHGOROD TO THE CANONICAL ERECTION OF THE EPARCHY OF PREŠOV(1646-1818)	39
3.1. The Definitive Victory of the Ideals of the Union (1646-1716)	39
3.1.1. Peter Parthenius Petrovič (1651-1665)	39
3.1.2. A Quarter-Century of Administrative Confusions (1665-1689)	42
3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689-1706)	43
3.2. The Bishops of Mukachevo in Subordination to the Latin Bishops of Eger (1716-1771)	46
3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716-1733)	46
3.2.2. Šimon Štefan Olšavský (1733-1737) and Gabriel Blažovský (1738-1742) ...	48

3.2.3. Michal Manuel Olšavský (1743-1767)	50
3.2.4. Bishop Ján Bradáč (1767-1772) and the Canonical Erection of the Eparchy of Mukachevo	52
3.3. Development and Division of the Eparchy of Mukachevo (1771-1818)	53
3.3.1. The Synod of Vienna in 1773	53
3.3.2. The "Golden Age" of the Eparchy of Mukachevo	53
3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773-1809)	53
3.3.3. The Erection of the Eparchy of Prešov	56
4. THE RECENT HISTORY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH	57
4.1. The Ecclesiastical Life of the Eparchies of Mukachevo and Prešov in the Last Century of the Hungarian Kingdom (1818-1918)	57
4.1.1. The Bishops of the Eparchy of Mukachevo (1818-1918)	58
4.1.1.1. Alexej Póči (1816-1831)	58
4.1.1.2. Vasil Popovič (1837-1864)	59
4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866-1874)	60
4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875-1891)	60
4.1.1.5. Július Fircák (1891-1912)	61
4.1.1.6. Anton Papp (1912-1924)	61
4.1.2. The Bishops of the Eparchy of Prešov (1818-1918)	62
4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818-1841)	62
4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843-1875)	64
4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876-1882)	67
4.1.2.4. Ján Váli (1882-1911)	67
4.1.2.5. Štefan Novák (1913-1918)	68
4.2. The Era of Turbulent Changes – the Eparchies of Mukachevo and Prešov from the World War I until the Forced Abolishment of the Greek Catholic Church (1918-1950)	69
4.2.1. The Historical and Political Context of the Period between the two Wars (1918-1938)	69
4.2.1.1. The Ecclesiastical and Religious Question	70
4.2.2. The World War II and the Formation of Communism (1939-1950)	70
4.2.3. The Eparchy of Mukachevo (1918-1949)	71
4.2.3.1. Peter Gebej (1924-1931)	72
4.2.3.2. Alexander Stojka (1932-1943)	72
4.2.3.3. Teodor Romža (1944-1947)	73
4.2.4. The Eparchy of Prešov (1918-1950)	74
4.2.4.1. Mikuláš Russnák, Vicar General (1918-1922)	74
4.2.4.2. Dionýz Nyáradí, Apostolic Administrator (1922-1927)	74
4.2.4.3. Peter Pavol Gojdič OSBM (1927-1960)	75
4.3. The Greek Catholic Church in Slovakia after 1968	78

5. CYRILLIC MANUSCRIPTS FROM EAST SLOVAKIA	87
5.1. Introduction to the Problems under Investigation	87
5.1.1. East Slovakia Between the East and the West of the Slavonic World	87
5.1.2. The Language Practice within the Church of the Byzantine Rite in East Slovakia	93
5.1.3. Conditions of the Research into Cyrillic Manuscripts	96
5.1.4. The present state of the problems under investigation	110
5.2. Cyrillic Manuscripts Found in East Slovakia in the Years 2000–2001	115
5.2.1. Cyrillic Marginal Records in Liturgical Books	115
5.2.2. On the language of marginal records	118
5.2.3. Analysis of the acquired handwritten Cyrillic books, hramotárs, song-books, and fragments of these	137
5.3. Selected Manuscripts Kept in Foreign Archival Collections	151
5.3.1. Newly Found Ján Juhasevič's Song-Book from 1812	152
5.3.1.1. Description of Ján Juhasevič's Handwritten Song-Book from 1812	157
5.3.2. The Peregrination of Daniil, Hegoumen of the Khorsun Monastery	200
5.3.2.1. An Excerpt from the Peregrination	201
5.3.3. Peter Rudnov's Song-Book from the Eighteenth Century	203
5.3.3.1. Selected lexical phenomena	205
5.3.3.2. Description of the Song-Book	207
5.3.4. Three Ján Besmenyk's Song-Books from the Eighteenth Century	211
5.3.4.1. Ján Besmenyk's Song-Book I	212
5.3.4.2. Ján Besmenyk's Song-Book II	214
5.3.4.3. Ján Besmenyk's Song-Book III	217
5.3.5. A Cyrillic Collection of Funeral Songs from the End of the Nineteenth Century	219
5.3.5.1. Selected lexical phenomena	221
5.3.5.2. Description of the Song-Book	222
6. EPILOGUE	224

OBSAH

0. ÚVOD	229
1. SLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI, VZŤAHY A SÚVISLOSTI	229
1.1. Periodizácia dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku	230
2. OD ÚSVITU KREŠŤANSTVA PO UŽHORODSKÚ ÚNIU (863-1646)	232
2.1. Veľkomoravské obdobie	232
2.1.1. Sv. Cyril-Konštantín a sv. Metod na Veľkej Morave (863–885) a duchovné dedičstvo ich žiakov	232
2.1.2. Cyrilo-metodské korene gréckokatolíkov?	238
2.1.2.1. Liturgická otázka	238
2.1.2.2. Územná a personálna otázka	239
2.2. „Temné” storočia	240
2.2.1. Cyrilo-metodské dedičstvo a byzantský obrad v arpádovskom Uhorsku a pri začiatkoch valašsko-ruténskej kolonizácie	240
2.3. Znovuorganizovanie byzantskej cirkvi pred Užhorodskou úniou (1646)	245
2.3.1. Náboženská dimenzia valašskej kolonizácie	247
2.3.2. Liturgická obradová symbióza – príklad tzv. Spišských modlitieb	248
2.3.3. Kláštory – duchovné a administratívne centrá	249
2.3.4. Mukačevskí biskupi pred Užhorodskou úniou	251
2.3.5. Užhorodská únia 1646	255
3. OD UŽHORODSKEJ ÚNIE PO KÁNONICKÉ ERIGOVANIE PREŠOVSKÉJ EPARCHIE (1646–1818)	257
3.1. Definitívne presadenie sa ideálov únie (1646–1716)	257
3.1.1. Peter Partenius Petrovič (1651–1665)	257
3.1.2. Štvrtstoročie administratívnych zmätkov (1665–1689)	260
3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689–1706)	261
3.2. Mukačevskí biskupi v závislosti od latinských jágerských biskupov (1716–1771)	263
3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716–1733)	263
3.2.2. Šimon Štefan Olšavský (1733–1737) a Gabriel Blažovský (1738–1742)	266
3.2.3. Michal Manuel Olšavský (1743–1767)	267

3.2.4. Biskup Ján Bradáč (1767–1772) a kánonické ustanovenie Mukačevskej eparchie.....	269
3.3. Rozvoj a rozdelenie Mukačevskej eparchie (1771–1818)	270
3.3.1. Viedenská synoda v roku 1773	270
3.3.2. „Zlatý vek“ Mukačevskej eparchie.....	271
3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773–1809).....	271
3.3.3. Ustanovenie Prešovskej eparchie.....	274
4. NOVŠIE DEJINY GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI	275
4.1. Cirkevný život Mukačevskej a Prešovskej eparchie v poslednom storočí uhorského kráľovstva (1818–1918)	275
4.1.1. Biskupi Mukačevskej eparchie (1818–1918).....	275
4.1.1.1. Alexej Póči (1816–1831)	275
4.1.1.2. Vasil Popovič (1837–1864).....	276
4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866–1874).....	277
4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875–1891)	277
4.1.1.5. Július Fircák (1891–1912)	278
4.1.1.6. Anton Papp (1912–1924).....	278
4.1.2. Biskupi Prešovskej eparchie (1818–1918).....	279
4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818–1841)	279
4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843–1875)	280
4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876–1882)	284
4.1.2.4. Ján Váli (1882–1911).....	284
4.1.2.5. Štefan Novák (1913–1918).....	285
4.2. Obdobie búrlivých zmien – Mukačevská a Prešovská eparchia od prvej svetovej vojny po násilné zrušenie gréckokatolíckej cirkvi (1918–1950)	286
4.2.1. Historické a politické súvislosti obdobia medzi dvoma vojnami (1918–1938).....	286
4.2.1.1. Cirkevno-náboženská otázka	287
4.2.2. Druhá svetová vojna a nástup komunizmu (1939–1950)	287
4.2.3. Mukačevská eparchia (1918–1949).....	288
4.2.3.1. Peter Gebej (1924–1931).....	289
4.2.3.2. Alexander Stojka (1932–1943).....	289
4.2.3.3. Teodor Romža (1944–1947)	290
4.2.4. Prešovská eparchia (1918–1950).....	291
4.2.4.1. Generálny vikár Mikuláš Russnák (1918–1922)	291
4.2.4.2. Apoštolský administrátor Dionýz Nyáradi (1922–1927).....	291
4.2.4.3. Peter Pavel Gojdič OSBM (1927–1960).....	291
4.3. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po roku 1968	294

5. CYRILSKÉ RUKOPISNÉ PAMIAHKY Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA	296
5.1. Úvod do problematiky	296
5.1.1. Východné Slovensko medzi slovanským Východom a Západom	296
5.1.2. Jazyková prax v prostredí cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku	302
5.1.3. Podmienky výskumu cyrilských rukopisných pamiatok	305
5.1.4. Súčasný stav skúmanej problematiky	318
5.2. Cyrilské rukopisné pamiatky nájdené na východnom Slovensku v rokoch 2000–2001	323
5.2.1. Cyrilské marginálne zápisy v bohoslužobných knihách	323
5.2.2. O jazyku marginálnych zápisov	326
5.2.3. Analýza získaných cyrilských rukopisných kníh, hramotárov, spevníkov a ich fragmentov	357
5.3. Vybrané rukopisné pamiatky v archívnych zbierkach v zahraničí	371
5.3.1. Novonájdenný spevník Jána Juhaseviča z roku 1812	372
5.3.1.1. Opis rukopisného spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812	377
5.3.2. Cestopis Daniila, igumena chorsunského monastiera	421
5.3.2.1. Ukážka z cestopisu	422
5.3.3. Spevník Petra Rudnova z 18. storočia	424
5.3.3.1. Z lexiky spevníka	425
5.3.3.2. Opis spevníka	428
5.3.4. Tri spevníky Jána Besmenyka z 18. storočia	432
5.3.4.1. Prvý spevník Jána Besmenyka	433
5.3.4.2. Druhý spevník Jána Besmenyka	435
5.3.4.3. Tretí spevník Jána Besmenyka	438
5.3.5. Cyrilský spevník pohrebných piesní z konca 19. storočia	439
5.3.5.1. Z lexiky spevníka	441
5.3.5.2. Opis rukopisného spevníka	442
6. ZÁVER	444

0. FOREWORD

The territory of East Slovakia is a rewarding research object for a number of scholarly disciplines. Comprising different ethnic groups, it displays a picture of a varied dialectal and religious practice. In a wider view, it is well true of that part of the entire Carpathian region that distinguishes itself by a heterogeneousness of that kind. When we are to achieve a better knowledge and a more profound understanding of the complexity characteristic of that region and of its inhabitants, it would prove rather inefficient, if we should limit ourselves solely to the boundaries of linguistics, culturology, sociology, and ethnography. Although all these disciplines minutely investigate, within the bounds of their competence, the respective spheres of life of both an individual and a community, our intention requires a more extensive scope. We ought to take into account that the region in question has had its own specific course of historical development. Likewise, we ought to pay attention to the spiritual and religious spheres which exert a strong impact upon man at once as an individual and as a social being. Mutual complementarity of various disciplines and interdisciplinary approach to the problems of culture is today a generally accepted and widely applied working method.

The present book is the result of the collaboration of two professionals investigating the problematics from two different points of view. At the same time, it represents a constituent part of a widely projected international and inter-institutional co-operation among the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Pontificio Istituto Orientale, Rome, and the Centre for Spirituality between the East and the West, which is a research establishment of the Faculty of Theology, Trnava University, Košice.

The primary goal of this work entitled *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia* (written by Peter Žeňuch) is to draw attention to the interesting and hitherto little investigated problems connected with the Cyrillic manuscripts originating in the mentioned area. The author presents the partial conclusions of his research into some so far unexamined manuscripts. However, if these manuscripts are to be classified properly, a certain knowledge of the social and spiritual factors of their origin is inevitably necessary. This aspect of the work is expressed in the subtitle *Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu* (written by Cyril Vasil').

The investigated manuscripts, presented in this book, were created in the confessional milieu of the Greek Catholic Church. Therefore, we think it necessary to describe, in the first part, the main features of this religious community and of its spiritual and institutional development. The second part, which is crucial in this work, deals with the East Slovak Cyrillic manuscripts from the point of view of linguistics.

1. SLOVAK GREEK CATHOLICS: DEFINING FACTORS AND HISTORICAL MILIEU

Greek Catholic Church in Slovakia, while trying to define its identity, has naturally considered itself to be the heir and continuator of the Cyrillo-Methodian spiritual and institutional model that is essentially based on three basic elements:

1. Byzantine spiritual and liturgical language

0. ÚVOD

Etnicky, jazykovo a obradovo zmiešané územie východného Slovenska, respektíve, v širšom ponímaní, tej časti celého karpatského regiónu, ktorá sa vyznačuje touto typickou rôznorodosťou, je vďačným objektom výskumu viacerých vedných disciplín. Pre lepšie poznanie a hlbšie pochopenie komplexnosti, ktorá charakterizuje toto územie a jeho obyvateľov, nie je možné obmedziť sa len na oblasť jazykovedy, kulturológie, etnografie či sociológie. Tieto vedné odbory síce v medziach svojich širokých kompetencií podrobne skúmajú príslušné sféry života jednotlivca i spoločnosti, avšak ku skompletizovaniu pohľadu je nutné venovať pozornosť aj histórii a duchovnej, náboženskej rovine, ktorá osobitne hlboko formuje a charakterizuje človeka v jeho individuálnom i spoločenskom rozmere. Komplementarita jednotlivých vedeckých disciplín a interdisciplinárny výskum duchovnej kultúry je dnes už všeobecne uznávanou a aplikovanou pracovnou metódou.

Predkladaná publikácia je výsledkom spolupráce dvoch autorov, ktorí sa z rozličných uhlov pohľadu profesionálne zaoberajú skúmanou problematikou. Súčasne je táto práca jednou zo zložiek širšie koncipovanej medzinárodnej a interinštitucionálnej kooperácie Slavistického ústavu SAV v Bratislave, Pápežského východného ústavu v Ríme a Centra spirituality Východ – Západ v Košiciach, ktoré je súčasťou Teologickej fakulty Trnavskej univerzity.

Primárnym cieľom našej publikácie *Cyrilské rukopisné pamiatky z východného Slovenska* (autor Peter Žeňuch) je upozornenie na zaujímavú a doteraz málo prekúmanú problematiku cyrilských rukopisných pamiatok tohto regiónu formou zverejnenia čiastkových výsledkov výskumu niektorých doteraz nepreskúmaných pamiatok. Pre ich lepšie zaradenie je však potrebné aj primerané poznanie spoločenského a duchovného kontextu, v ktorom sa zrodili, čo vyjadruje aj podtitul *Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti* (autor Cyril Vasil’).

Rukopisy, ktoré sú predmetom výskumu a ktoré sú predstavené v tejto publikácii, sa zrodili v konfesijnom kontexte gréckokatolíckej cirkvi. Preto sme považovali za potrebné najprv v hlavných črtách priblížiť toto cirkevné spoločenstvo v jeho dejinnom inštitucionálnom i duchovnom rozmere a v druhej, hlavnej časti práce sa potom venujeme problematike východoslovenských cyrilských rukopisných pamiatok z jazykovedného hľadiska.

1. SLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI, VZŤAHY A SÚVISLOSTI

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku sa dnes pri pokuse o definíciu svojej identity prirodzene považuje za dedičku a pokračovateľku cyrilo-metodského duchovného a inštitucionálneho modelu, ktorý sa vo svojej podstate opiera o tri základné prvky: